

Kitap Deđerlendirmesi / Book Review

Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları

Muhammed Sadık Özbek

Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019, 157 sayfa

Ricâl âlimleri, hadisin sıhhatinin belirlenmesinde hâkim rol oynayan râvilerin rivayete ehliyetlerini tespit etmek üzere yoğun mesai harcamışlardır. Bu mesainin bir neticesi olarak vardıkları cerh-ta'dîl hükümleri kendileri veya talebeleri tarafından kaydedilerek günümüze ulaşmıştır. Hadis ilminin altın çağı olarak tavsif edilen hicrî III. asrın önde gelen hadis âlimlerinden Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) ile Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de ricâl ilminin önde gelen iki önemli şahsiyettir. Muasır olmalarının yanında aynı ilim merkezlerinde bulunan, ortak hocalardan ders alan, birlikte rihlelere çıkan söz konusu iki âlimin yakın arkadaşlıkları bilinmekle beraber kimi zaman ilmî meselelerde ihtilâf ettikleri görülmektedir. Münekkitlerin râviler hakkında farklı değerlendirmelerde bulunması ricâl ilminin önemli bir konusu olup böylesi yakın iki âlimin bir râvi için muhtelif kanaatler serdetmeleri ayrıca incelemeye değer bir husustur. Sözü edilen bu mesele, Muhammed Sadık Özbek tarafından "Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları" ismiyle yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Çalışma; giriş, bahse konu olan iki münekkidin yaşadığı dönemin yapısı ile tezin ana çatısını teşkil eden ihtilâflı cerh-ta'dîl değerlendirmelerinin incelendiği iki bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Tezin konusu, kaynakları ve metodundan bahsedilen girişte ayrıca cerh-ta'dîl ilminin ilk üç asırdaki tarihi ele alınmıştır. Zikredilen bu tarihçenin Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in cerh-ta'dîldeki konumunun ele alındığı kısım bir kenara bırakılırsa fazlasıyla ayrıntı ihtiva ettiği belirtilmelidir. Zira ricâl ilmiyle ilgili bir çalışmada cerh-ta'dîl faaliyetlerinin mahiyetini kısaca ele almak faydadan hâli olmamakla birlikte haberin doğruluğunu teyit etmek üzere uygulanan tedbirlerin İslam'ın ilk yıllarından başlayarak hicrî III. asra kadarki seyrinin çizilmesinin gereksiz olduğu söylenebilir. Bununla beraber mevzubahis iki âlimin ricâl ilmindeki hâkim konumlarına değinilmesi okuyucuyla çalışmaya hazırlaması bakımından yerinde ve yararlıdır.

Özbek, tezin birinci bölümünde Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in yaşadığı dönemi siyasî-fikrî yapısı ve ilmî yapısı olmak üzere iki ayrı başlıkta ele almış ve bölümün sonunda bahse konu olan iki âlimin karşılaştırmalı biyografilerini incelemek üzere müstakil bir başlık daha açmıştır. Tezin yaklaşık altıda biri hacminde olan “Dönemin Siyasî-Fikrî Yapısı” isimli ilk başlığı; zamanın siyasî olayları, fikrî ve mezhebî yapısı ile mihnenin incelendiği oldukça ayrıntılı bir özet ihtiva etmektedir. Elbette tarihî arka planın sunulması tezin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ancak çalışmanın sınırlarını aşacak düzeyde tafsilata girilmesinin dikkat dağıtması da muhtemeldir. Yine Ahmed b. Hanbel'in araştırıldığı bir çalışmada mihnenin ele alınması kaçınılmaz olmakla birlikte burada da fûrûat nevinden birçok detay bilgi verildiği söylenmelidir. Benzer bir durum pek çok ayrıntı içeren “Dönemin İlmî Yapısı” başlığı için de söz konusudur. Bölümün sonunda ise yazar, “Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in Karşılaştırmalı Biyografileri” ismini taşıyan bir başlık açarak iki âlimin biyografilerini ele almış ve ilmî faaliyetlerini mukayese etmiştir. Tezin merkezinde bulunan bu iki münekkidin karşılaştırmalı tanıtımı fikrî arka planı sağlamış; yanı sıra söz konusu faaliyetlerin mukayesesinin tabloleştirilip ortak ilim yolculuklarının bir harita ile görselleştirilmesi de okuyucunun takibini kolaylaştırmıştır.

“Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in Râviler Hakkındaki Görüş Farklılıkları” başlığını taşıyan ikinci bölüm tezin asıl kısmını teşkil etmektedir. Burada yazar ilk olarak her iki münekkidin müşterek olarak değerlendirmede bulunduğu râviler hakkında müstakil bir başlık açmıştır. Buna göre iki âlimden yalnız birinin hakkında değerlendirmede bulunduğu râviler doğal olarak çalışmaya dâhil edilmemiş; ayrıca münekkidin nihaî kanaatine ulaşma noktasında yanılıcı olabileceği göz önünde bulundurularak bir râvinin diğeriyle mukayese edildiği durumlar gibi şartlı cerh-ta'dîller de dikkate alınmamıştır. Bahsedilen kıstaslar neticesinde hem Yahyâ b. Maîn hem de Ahmed b. Hanbel'in değerlendirmede bulunduğu 2245 ortak kişi tespit edilmiştir. Ancak bu noktada Özbek'in zikri geçen sayıya iki âlimin haklarında herhangi bir cerh-ta'dîl değerlendirmesinde bulunmayıp yalnız nesep, künye, vefat tarihi gibi bilgileri kaydettikleri 1044 râviyi de dâhil ettiği vurgulanmalıdır (s. 73). Oysa böylesi bir ekleme yazarın ifadesiyle “Yahya ile Ahmed arasında 'ortak râvi' olma özelliklerine aykırılık teşkil etmez” ise de araştırmanın konusunun iki münekkidin râviler hakkındaki görüş farklılıkları olması ve nesep, vefat tarihi gibi verilerin âlimin kendi kanaatiyle ilgili bir fikir vermemesi sebebiyle bu kimselerin çalışmanın sınırları dışına çıkarılması uygun olurdu. Üstelik toplam sayının neredeyse yarısı olan 1044 kişi çalışmadan çıkarıldığı takdirde tezde ihtilâf oranlarına dair varılan netice de değişecektir. Nitekim zikredildiği şekilde bu kimseler hesap dışı bırakılır ve iki âlimin haklarında “benzer kanaatlere” sahip oldukları 2122 râviden de 1044'ü çıkarılırsa ittifak oranları %95'ten %89,75'e düşecektir. Bununla birlikte %90'a

varan ittifakın da oldukça yüksek bir oran olduğu belirtilmelidir.

Yazar, ikinci bölümün ikinci kısmını Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in haklarında ihtilâflı değerlendirmelerde bulunduğu seksen altı râviye ayırmıştır. Burada cerh-ta'dîl durumlarıyla ilgili tearuz bulunan râviler adâlet ve zabt durumları hakkındaki ihtilâfa göre iki başlıkta incelenmiştir. İncelenen râvilerin genellikle isimlerinin verilmesiyle yetinilmiş zaman zaman da haklarındaki değerlendirmelere değinilmiştir. Fakat söz konusu seksen altı râviyle ilgili iki âlimin görüşlerinin tamamının kaydedilmesinin okuyucunun takibini kolaylaştırmasını temin etmesi yanında araştırmayla ilgili daha net bir kanaate varmasını sağlayacağı söylenmelidir. Nitekim bir kişi hakkında aynı münekkitten birkaç farklı değerlendirmenin bulunduğu durumlarda o âlimin görüşünü en net şekilde ortaya koyacak ifadenin esas alınacağı ve tercih edilen kavlin münekkitten nakledilen değerlendirmelerin ortak kanaati yansıtmasına dikkat edileceği belirtilmiş olmakla birlikte (s. 9) kimi zaman tez içinde kaydedilen râvi değerlendirmelerinde yazarın vardığı neticenin ikna edici olmadığı görülmektedir. Söz gelimi ilk bakışta ihtilâflı olduğu düşünülen fakat dikkatle incelendiğinde hakiki bir tearuzun bulunmadığı anlaşılan bir râvi olarak kaydedilen Ebû Mahled Atâ b. Müslim el-Haffâf (ö. 190/805), Ahmed b. Hanbel tarafından "muzdaribu'l-hadis" lafzıyla tenkit edilmesine karşın Yahyâ b. Maîn onu "sika" vasfıyla tevsik etmiştir. Bununla birlikte İbn Maîn'in aynı râvi hakkında "leyse bihî be's" değerlendirmesinin yanında "hadisleri münkerdir" yorumu da nakledilmektedir. Kaydedilen bu değerlendirmelerin ardından Özbek, "İbn Maîn'in râviyle ilgili olumlu bir düşünceye sahip olmakla birlikte bazı rivayetlerini problemlili bulduğu" ve "râviyi rivayetleri açısından eleştiren İbn Hanbel'le benzer bir kanaate sahip olduğu" neticesine varmıştır (s. 108). Ancak -şayet yazarın ulaştığı başka bir karine yoksa- salt nakledilen bu değerlendirmelerden hareketle İbn Maîn'in görüşü hakkında net bir sonuca ulaşmak mümkün görünmemekte ve "Hakkındaki Nihâi Değerlendirmenin Tespit Edilemediği Râviler" arasına dâhil edilmesinin daha uygun olacağı anlaşılmaktadır. Benzer bir durum "Münekkidlerin kavillerinin dikkatlice incelenmesi" sonucunda herhangi bir teâruzun bulunmadığı tespit edilen" râviler arasında zikredilen Ebû Abdullah Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/746) için de söz konusudur. Yazar, Câbir b. Yezîd'in Yahyâ b. Maîn tarafından cerh edildiğini, Ahmed b. Hanbel'in ise ilk başta râvinin hadislerini yazmamakla birlikte daha sonra yalnız i'tibar için aldığı kaydetmiştir. Buradan hareketle Ahmed b. Hanbel'in bahsi geçen kişiyi ihticâca elverişli görmeyip İbn Maîn'le benzer bir kanaat taşıdığı sonucuna varan yazar, "İbn Hanbel'den nakledilen diğer kaviller de bu durumu pekiştirmektedir." demekle birlikte söz edilen bu kavillerin ne olduğunu zikretmemiştir (s. 109-110).

İhtilâflı râvilere ayırdığı kısımda incelenen kişilerin *Kütüb-i Sitte* rivayetleri

için müstakil bir başlık açan yazar, zikredilen konuya hangi saiklerden hareketle tez içinde yer verdiğini açıkça ortaya koymamış görünmektedir. Nitekim ihtilâflı değerlendirmelere maruz kalan râvilerin *Kütüb-i Sitte* içerisinde bulunanların sayısının zikredilmesiyle yetinilmesinin İbn Maîn ve İbn Hanbel'in değerlendirmelerinin mukayesesi hakkında bir fikir vermediği söylenmelidir. Bununla birlikte tez içinde konuyla ilgili değerlendirmelere yer verilmese de çalışmanın sonunda araştırılan ihtilâflı râvilerden *Kütüb-i Sitte*'de bulunanların Yahyâ veya İmam Ahmed'in hangisi tarafından cerh edildiğinin tablo halinde sunulması okuyucuya bu karşılaştırmayı yapma imkânı vermektedir.

Yazar, cerh-ta'dilin medârlarından olan iki âlimin râvi değerlendirmelerini mukayese ettiği çalışmasında ricâl ilmi açısından çok kıymetli tespitlerde bulunmuştur. Örneğin her iki münekkidin müştereken değerlendirdiği râvi sayıları bir kenara bırakılırsa yalnız İbn Maîn'in kanaatini bildirdiği 2254, Ahmed b. Hanbel'in müstakil olarak değerlendirmede bulunduğu 1646 kişi tespit edilmiştir. Kaydedilen bu sayılar neticesinde Yahyâ b. Maîn'den nakledilen râvi değerlendirmelerinin Ahmed b. Hanbel'den daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında yazar, "ortak râviler" kümesi dışında kalan 3900 kişinin İbn Maîn ve İbn Hanbel gibi yakın iki âlimin dahi bir diğerinin vakıf olamadığı bilgilere ulaştığına işaret ettiği ve ayrıca böylesi bir durumun araştırmaya konu edilen dönemin rivayet yoğunluğunu gösterdiği yorumunda bulunmuştur (s. 70-72). Yazarın çalışması ışığında ulaştığı önemli tespitlerden biri de iki âlimin ihtilâf ettiği değerlendirmelerde diğer münekkitlerin genel kanaatinin İbn Maîn'e daha yüksek oranda mutabık olduğudur. Nitekim bahse konu olan seksen iki râviden elli üçünde âlimler İbn Maîn'e, yirmi sekizinde ise İbn Hanbel'e mutabık görünmektedir (s. 112). Yine râvilerin ihtilâf nedenlerinin adâlet ve zabt durumlarına göre tasnif edilerek incelenmesi bazı tespitlere kapı aralamıştır. Söz gelimi İbn Maîn'in ta'diline rağmen bid'at nedeniyle Ahmed b. Hanbel'in tenkit ettiği altı râviden beşinin diğer âlimlerce de güvenilir kabul edilmesinden hareketle Ahmed b. Hanbel'in mezhep hassasiyetinin İbn Maîn'e nispetle daha fazla olduğu görülmüştür (s. 81-82). Yazarın; münekkitlerin cerh-ta'dildeki müteşeddid-mütesâhil taksimine dair ulaştığı önemli değerlendirmelerden biri de İbn Maîn'in yaygın olarak bilinen katı konumuyla alâkalıdır. Meselâ Ahmed b. Hanbel'in bir rivayeti 'hariç' ta'dil ettiği Ebü'l-Fazl Abbâs b. el-Fazl el-Ensârî (ö. 186/802), İbn Maîn tarafından bahsedilen rivayeti 'nedeniyle' cerh edilmiştir. Bu durum bir münekkidin yalnızca birkaç hatasından dolayı râvileri cerh etmesi neticesinde müteşeddid âlimler arasında sayılacağı bilgisiyle örtüşmektedir. Bununla birlikte yazar, ilk bakışta müteşeddid bir münekkidin daha fazla kimseyi tenkit edip daha az sayıda olumlu değerlendirmede bulunacağı düşünülse de durumun pratikteki yansımaları görmek üzere araştırmasına konu ettiği 2245 râviden Yahyâ ve İmam Ahmed'in müstakil olarak cerh ve ta'dilde bulunduğu

kişilerin sayısını karşılaştırmıştır. Sonuçta ise yalnız İbn Maîn'in ta'dil ettiği 1382 râvi olmasına karşın İmam Ahmed'in 1135 kişiyi tevsik ettiği; İbn Maîn'in 473, İbn Hanbel'in 446 cerhle birbirlerine yakın olduğu görülmüştür. Dolayısıyla müteşeddid-mütesâhil ayrımının münekkitlerin genel değerlendirmelerinden ziyade râvinin az sayıda hatası karşısında gösterdikleri tutuma bağlı olduğu anlaşılmaktadır (88-90).

Neticede titiz bir çalışmanın ürünü olduğu anlaşılan tezde alana dair önemli tespitlerde bulunulduğu ifade edilmelidir. Yazarın da teklif ettiği üzere münekkitlerin değerlendirmelerini mukayese edecek yeni çalışmaların cerh-ta'dil âlimlerinin râvi değerlendirme usulleriyle ilgili alandaki bilgi boşluklarını dolduracağı söylenebilir. Bununla birlikte tanıtımı yapılan tezin Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in içinde bulunduğu dönemin siyâsî ve ilmî yapısı ile zikredilen iki âlimin biyografilerine yer verildiği birinci bölümün giriş kısmına daha kısa bir şekilde taşınması, tezin teoriyle alakalı kısmının ilk bölümde verilip incelenen râvilerin ayrıntılı olarak değerlendirildiği ikinci bir bölümün açılmasını temin edebilir ve böylece çalışmanın okuyucunun zihninde netleşmesi sağlanabilirdi. Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere iki münekkidin haklarında cerh-ta'dil değerlendirmesinde bulunmayıp yalnız kimliklerine dair bilgilerini kaydettikleri 1044 kişinin çalışmaya dâhil edilmesinin tezin önemli bir zaafı olduğu kaydedilmelidir. Son olarak çalışmada açık ve anlaşılır bir dil kullanılmakla birlikte zaman zaman herkesin malumu denebilecek bilgiler için de dipnotlar verilmesinin metnin akışını bozduğu belirtilmelidir. Kaydedilen bu değerlendirmelerin sonucunda tezin ricâl ilmiyle alâkalı kişilerin mutlaka incelemesi gereken önemli bir çalışma olduğu söylenmelidir.

Zeynep Ekici

(Doktora Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
orcid.org/0000-0002-5801-374X)